

האחים המוסלמים בפרט, רק הלכה וגברה בעקבות גל ההתקוממות האחרון בעולם הערבי. בצד הדיון האקדמי והפילוסופי, הספר עוסק במציאות חיה ועונה על שאלות נוקבות הנגזרות ממציאות זאת. הנספחים בסוף הספר ובהם ציוני דרך של תנועת האחים המוסלמים, המפקחים הכלליים, אתרי אינטרנט ובלוגים עשויים להיות לעזר רב לקורא המבקש ללמוד על מגוון ההיבטים של "האחים" בעבר ובהווה.

מחמד אל-עטאונה
אוניברסיטת בן-גוריון בנגב

* * *

אריה עודד, **אפריקה וישראל: ייחודיות ותהפוכות ביחסי החוץ של ישראל**, ירושלים: מאגנס, 2011, 430 עמודים.

מדף הספרים, הכתובים בשפה העברית והעוסקים במעמד הדיפלומטי רווי התהפוכות של מדינת ישראל באפריקה, אינו מצטיין בעושר רב. לכן הופעת ספרו המקיף של ד"ר אריה עודד הוא תרומה רבת ערך לקורא הישראלי, המתעניין בסוגיות הנוגעות לדיפלומטיה הישראלית באפריקה העצמאית מאז שנות השישים של המאה העשרים, ובה בעת בעבור הקורא המתעניין בפוליטיקה המדינתית ובסוגיות כלכליות, חברתיות ואחרות במרחביה של "היבשת השחורה".

חשיבות הספר בתרומתו להבנת האינטרסים שהניעו את הדיפלומטיה הישראלית ולהיכרות עם הדרך הישראלית רבת המהמורות ביבשת זאת, וגם להבנת דינמיקה הפוליטית ולהיכרות עם המרקם האתני, הדתי, התרבותי והאחר במדינות אפריקה הפוסט-קולוניאליות. תרומה זו נובעת בראש ובראשונה מן ההיכרות המעמיקה ורבת השנים של מחבר הספר עם המציאות האפריקנית הפנים-מדינתית, הבין-מדינתית האפריקנית ובה בעת עם מציאות היחסים עם מדינות ערב ועם הקהילה הבינלאומית. אין היום – למעלה מחמישה עשורים מאז ניצני היחסים הדיפלומטיים בין ישראל למדינות אפריקה – רבים "החיים ונושמים" את אפריקה כפי שעושה זאת אריה עודד. ניצני פעילותו הדיפלומטית הנצו בד בבד עם מעבר הנחלות באפריקה הקולוניאלית אל עידן העצמאות ועם כינון היחסים הדיפלומטיים בין המדינות החדשות בראשית דרכן הפוסט-קולוניאלית לבין מדינת ישראל. אריה עודד נמנה עם קהילת הדיפלומטים הישראלים שנשלחו בעת ההיא לייצג את מדינת ישראל במדינות אפריקה. הוא חווה אפוא בעת ובעונה אחת תקופות מכוונות הן בחיי מדינות אפריקה והן בתולדות הדיפלומטיה הישראלית. הוא החל את שירותו הדיפלומטי באוגנדה בשנת 1961 ובהמשך שימש בתפקיד הממונה על האינטרסים של ישראל בקניה, וכן היה הנציג הקבוע של ישראל במרכז האו"ם לאיכות הסביבה בניירובי. בשנות התשעים הוא היה שגריר ישראל בסוודן ובקניה, ושגריר לא-תושב בלסוטו, זמביה, מאוריציוס ואיי סיישל. בסיס פעולתו העיקרי היה במזרח היבשת, אך פעילותו הדיפלומטית חרגה אל מרחבים אפריקניים רחבים יותר.

ממצאי הספר ומסקנותיו מתבססים על החוויות המקצועיות והחשיפה הרחבה לזירה האפריקנית ועל אוסף רחב היקף ויוצא דופן בעושרו של מקורות ראשוניים, הרלוונטיים לסוגיות המחקר. העובדה כי אריה עודד חובש לא רק מגבעת דיפלומטית אלא גם מגבעת של איש אקדמיה, מעניקה לספרו ממד נוסף של עומק ושל שיטתיות. עודד הרצה וחקר מגוון נושאים הקשורים לאפריקה ובייחוד את אלה המתוחמים במרחב הדר־צדדי של יחסי ישראל-אפריקה במסגרת עבודתו באוניברסיטת תל-אביב ובאוניברסיטה העברית בירושלים, והוא מכהן כעמית מחקר במרכז אבא אבן לדיפלומטיה ישראלית במכון טרומן שבאוניברסיטה העברית.

חבוש בשתי מגבעותיו – הדיפלומטית והאקדמית – עלה בידי עודד להתוות מפה מפורטת, אמינה ובעלת ערך תיעודי מן המעלה הראשונה, המשקפת לא רק את נפתולי הדיפלומטיה הישראלית באפריקה, אלא גם סוגיות נכבדות נוספות ובהן הזירה המדינית והביטחונית הישראלית. בחשיפתו לנעשה "מאחורי הקלעים" של הדיפלומטיה הישראלית ושל חיבוריה ההדוקים לפוליטיקה הישראלית, נוגע אריה עודד במגוון של נושאים מרתקים. אחד מהם הוא המאמץ שעשו קברניטי המדינה לחלצה מטבעת הבידוד והאיבה הערבית באמצעות הרחבת מעגלי התמיכה והפעילות בזירת החוץ הפריפריאלית ללב הסכסוך הערבי-ישראלי.

אלא שבלי שהתכוונה הפכה זירת אפריקה בתוך כעשור מאז שהחלה ישראל לבסס את מעמדה הבולט ביבשת זאת, לזירת מאבק בין מדינת ישראל למדינות ערב המיליטנטיות ובראשן לוב, שנשלטה מאז 1969 בידי מעמר אל-קד'אפי – מנהיג שחרט על דגלו את סילוק הנוכחות "האימפריאליסטית" המערבית והישראלית מן היבשת. קד'אפי פעל נמרצות להשגת מטרות אלה בנתבו אל מדינות אפריקה משאבים כלכליים וצבאיים-ביטחוניים כדי לדרבן אותן לנתק את יחסיהן הדיפלומטיים עם ישראל. מפגש האינטרסים שנוצר בינו לבין מנהיגי מדינות באפריקה, שנוקקו נואשות לסיועו כדי לשרוד בשלטון, פעל את פעולתו: גינאה (לאחר מלחמת 1967) ואוגנדה (ראשית 1972) היו שתי המדינות הראשונות באפריקה שניתקו קשרים עם ישראל בראשית שנות השבעים. אוגנדה בהנהגת אידי אמין, שהפעילות הישראלית בה הייתה הנרחבת ביותר ובמגוון תחומים, אזרחיים וצבאיים-ביטחוניים, היא שסימנה במובהק את הדרת ישראל מן היבשת. טראומה זו בדיפלומטיה הישראלית זוכה כמובן לדיון מעמיק בספר. אגב, עודד ייחד ל"סיפור הישראלי-אוגנדי" ספר שכותרתו **אוגנדה וישראל: תולדות יחסים מפותלים** (ירושלים: 2002). במהלך שנת 1972 ובשנה שלאחריה, ערב מלחמת יום הכיפורים, במהלכה ואחריה, הצטרפו עוד מדינות באפריקה לתהליך ניתוק היחסים הדיפלומטיים. שלושים מתוך שלושים וארבע מדינות אפריקה העצמאיות סיימו ביוזמתן את קשריהן הדיפלומטיים עם ישראל. למרות החוויה המתסכלת לא שקלה ישראל "התקפלות", כלשונו של אחד הבכירים הישראלים בעת ההיא, מאפריקה. החלק בספר העוסק בניתוק היחסים הדיפלומטיים בין מדינות אפריקה לישראל מעיד עד כמה נאבקה ישראל להשגת יעדיה הביטחוניים-המדיניים באפריקה ועד כמה הייתה השגת יעדים אלה תלויה במעגלי אינטרסים חוץ-אפריקניים ובראשם אלה הקשורים לסכסוך הערבי-ישראלי.

בהחלטתו להכתיר את הספר בשם **אפריקה וישראל: ייחודיות ותהפוכות ביחסי החוץ של ישראל**, הבהיר המחבר כי הסוגיות שעל הפרק נבחנות בראש ובראשונה מנקודת המבט של מדיניות החוץ של ישראל. אפריקה לשם כך הא בימת "ההצגה הדיפלומטית", ולכן הידע הרב הנלמד על מדינות היבשת הוא משני לנושא הישראלי, אם כי בעל חשיבות רבה. הספר פותח בהצגתם ובניתוחם של האינטרסים ושל מרחבי הפעילות המדיניים, הכלכליים, האסטרטגיים, האידאולוגיים וההומניטריים של מדינת ישראל באפריקה תוך שהוא סוקר את המוסדות המעורבים ואת מכלול האמצעים שהשקיעה המדינה להשגת יעדיה. המרכז לשיתוף בינלאומי, המוכר בשמו המקוצר מש"ב, ששורשיו השתרגו אל שלהי שנות החמישים עם הענקת סיוע טכני וכלכלי של ישראל למדינות אפריקה ערב עצמאותן, ובהן אוגנדה, קניה, ניגריה וחוף השנהב, נהפך כלי מרכזי לקידום קשרי ישראל עם מדינות היבשת. אגב סקירתו רבת הפרטים המעניינים – ורבים מהם לא ידועים – על תולדות מש"ב, חושף עודד את היריבות שהתלקחה בין משרד החוץ בראשות גולדה מאיר לבין משרד ראש הממשלה בראשות המנכ"ל טדי קולק, שהתנגד למתן חסות ממשלתית רשמית למש"ב. בניגוד לעמדת קולק, שתמך בהצמדת מוסד זה לקהילה האקדמית בארץ, תמך משרד הביטחון בהצמדת מש"ב למשרד החוץ. ראש הממשלה דוד בן-גוריון נאלץ להתערב במחלוקת והוא פסק כי מש"ב יהיה חלק בלתי נפרד מן המבנה הארגוני של משרד החוץ. עודד מפרט את נימוקיהם הרשמיים של כל אחד מן הצדדים שהיו מעורבים במחלוקת, אך נמנע בה בעת מלהציג שאלות או לספק פרטים נוספים מחוץ לאלה שהוא מזרים ב"דרך הבטוחה" והמוכרת. הוא מתנהל בזווית דיפלומטית בהצגת טיעוני הצדדים המעורבים במאבק על מש"ב ואינו נובר במאבקי האגו, השליטה ומאמצי הניכוס של המשאבים הכלכליים ושל הנכסים הפוליטיים מניבי הרווחים, שעמדו בשורש המחלוקת. יש מקומות בספר שאריה עודד הדיפלומט גובר על אריה עודד חוקר האקדמיה.

ועם זאת, "סיפור המש"ב", הזוכה כאמור למקום נכבד בספר, מלמד עד כמה הצליח עודד לגעת בעומק פוליטיקת הפנים במדינת ישראל בעודו מרכיב את המשקפיים האפריקניות (שלא כללו את זירת צפון אפריקה הערבית והמוסלמית, המוכרת גם כאזור המגרב). פרק זה הוא פיסת היסטוריה, המעוררת השתאות, של מדיניות החוץ של מדינת ישראל, שהתאפיינה בפרצי יצירתיות, בנחישות ובחיוניות בלתי נלאית בעת שמלאו לה בקושי עשור. המאמץ הישראלי שנועד לפרוץ את טבעת הכיתור הערבית וליצור למדינה מרחבים אסטרטגיים-צבאיים חדשים, שישרתו את ביטחונה ואת מעמדה בעולם, זוכה לסיקור נרחב ומרתק.

בעוד החלק הראשון של הספר בוחן את "ירח הדבש" ביחסי ישראל-אפריקה, בחלק השני, שכותרתו היא "הניתוק", דן המחבר בסדקים שניבעו ביחסים אלה והתרחבו עד להתרחשות השבר. ההתדרדרות ביחסים החלה בעקבות התבוסה הניצחת שהנחילה ישראל ביוני 1967 למדינות ערב ובראשן מצרים, שהייתה בעלת השפעה רבה על המדינות החברות בארגון לאחדות אפריקה (אח"א, ולימים האיחוד האפריקני). באח"א שהיו עשר מדינות החברות בליגה הערבית, והארגון נהפך בשנות השבעים

לכלי יעיל ומנחיל הישגים בידי המדינות הערביות במאבקן צובר התנופה להחלשת ישראל. הפרקים העוסקים בתהליך ניתוק היחסים הדיפלומטיים בין ישראל למדינות אפריקה, שהחל כעשור בלבד לאחר כינונם בקול תרועה רמה, נקראים לעתים כסיפור מתח, שהתקשיתי להפסיק את קריאתו. לעומת הזירה הצבאית, שבה נחלה המדיניות הערבית תבוסה ניצחת, פעילותה בזירה הדיפלומטית באפריקה הנחילה למדינות הערביות ניצחון מרשים.

החלק החותם את הספר, והמשתרע על חלק נכבד ממנו, בוחן את הגורמים לשובה של מדינת ישראל אל אפריקה. עודד מציג גורמים אלה ומנתחם בהבלטת העובדה שחלקם נבע ממאמצי ישראל לחדש את היחסים הדיפלומטיים בעוד גורמים אחרים שאפשרו את השגת היעד הזה לא היו קשורים כלל בפעילות ישראל, אלא היו קשורים לנקודות התורפה של הפעילות הדיפלומטית, הפוליטית הכלכלית של מדינות ערב ביבשת.

תרומתו של עודד להיכרות עם הנדבך האפריקני במדיניות החוץ של ישראל לא תסולא בפז. זו עדות ממקור ראשון, המתבססת על ידע רב ועל מקורות ראשוניים, שנאספו בעמל רב במשך תקופה ארוכה. הסוגיות הרלוונטיות שעל סדר היום של הספר הן בעיקרן נחלת ההיסטוריה, אך עם זאת אפשר להפיק מלימודן לא מעט לקחים הרלוונטיים גם לעשייה הדיפלומטית בת ימינו. הספר מציע תובנות ומידע עשיר ומקורי, המסייעים להבנת הדינמיקה הדיפלומטית של ישראל בזירת אפריקה, ואגב כך גם בזירות חוץ נוספות. חשובה במיוחד בהקשר זה היא זירת הסכסוך הערבי-ישראלי. ספרו המרתק של עודד הוא אפוא קריאת חובה לכל מי שמתעניין בחקר ההיסטוריה הדיפלומטית של מדינת ישראל.

יהודית רונן

אוניברסיטת בר-אילן

* * *

שושן, בועז, **היסטוריה ואידאולוגיה בראשית האסלאם**, ירושלים: מוסד ביאליק תשע"ב, 191 עמודים, כולל הערות, רשימה נבחרת של מקורות ומפתח.

בספר זה עוסק בועז שושן בשאלות יסודיות הנוגעות למקצוע ההיסטוריון. שושן מנתח את כתיבת ההיסטוריה ואת עבודתם של היסטוריונים כמלאכה שיש בה גם ביטוי לאידאולוגיה ולנורמות חברתיות, תרבותיות ודתיות. מטעם זה כתיבת היסטוריה מאופיינת בבסיסה במתח בין השאיפה לספר את "האמת" לבין תפיסות עולם דתיות או פוליטיות המבנות את "האמת" שאותה רואה כותב ההיסטוריה מול עיניו. כל כתיבת היסטוריה היא עירוב, ערבוב ובלבול בין "עובדות", פרשנות, משאלת לב, דפוסי מחשבה ודפוסי כתיבה. בפתח ספרו קובע שושן נחרצות, שטקסט